

УДК [002+930.85]:001.4

М.Б. Шатрова

ІСТОРІЯ КНИГИ ЯК СКЛАДОВА ДИСЦИПЛІН КНИГОЗНАВЧОГО ЦИКЛУ

У статті досліджено історіографію теоретичної складової наукової дисципліни «історія книги». Уточнені об'єкт, предмет, завдання та методи історії книги.

Ключові слова: книгознавство, історія книги, історіографія історії книги.

В статье исследуется историография теоретической составляющей научной дисциплины «история книги». Уточнены объект, предмет, задачи и методы истории книги.

Ключевые слова: книговедение, история книги, историография истории книги.

In the article historiography of theoretical constituent of scientific discipline «history of book» is investigated. An object, tasks and methods of history of book is specified.

Keywords: bibliology, history of book, historiography of history of book.

Розвиток сучасного книгознавства вийшов на новий рівень логічного підходу до вивчення книгознавчих дисциплін, трактування їх теоретичного змісту та створення свого понятійного апарату.

Щоб зрозуміти сутність книги, навколо якої дотепер точаться дискусії в наукових колах, потрібно знати її історію. Історія книги до сьогодні трактується як описова, фактографічна наука. У публікаціях спостерігається невідповідність емпіричного та теоретичного рівнів пізнання в цій галузі. Представлене дослідження присвячено визначенню місця історії книги в складі дисциплін книгознавчого циклу, уточненню її об'єкта, предмета, завдань та методів дослідження, що є актуальним на сьогодні.

Теоретичні проблеми історії книги вивчали: М. М. Куфаєв [13], К. Мігонь [17], О. Д. Голубева [5], Й. Є. Баренбаум [2, 3, 4], Е. Л. Неміровський [18], Є. А. Дінерштейн [7], В. І. Харламов [22], А. Я. Черняк [23], Г. І. Ковальчук [11], Г. М. Швецова-Водка [24] та ін.

Г. І. Ковальчук, досліджуючи історичні традиції української книжкової культури, зазначає, що першими українськими науковими дослідженнями в галузі книгознавства (бібліології), яке трактувалося швидше як історія книги, а реально як історія книжкової культури, були лекції з бібліографії бібліотекаря Кременецького ліцею, а пізніше університету св. Володимира в Києві, П. О. Янковського (1781 — 1845). Варто зауважити, що бібліографія тоді трактувалася як загальна наука про книгу, а термін «бібліологія» використав вперше на початку XIX століття французький бібліотекар і бібліограф Етьєн Габріель Пеньо (1767 — 1849) [1]. Пізніше і П. О. Янковський назвав свій курс бібліологією.

За Г. І. Ковальчук, в Кременецькому ліцеї 1814 року ця наука, яку викладав П. О. Янковський, складалася з трьох розділів:

– Погляд на стан просвіти загалом та історії книги зокрема в плані етнографічному;

– Джерела зберігання і розповсюдження результатів вчень: а) мистецтво письма; б) мистецтво друку;

– Власне бібліографія: а) знайомство зі складовими частинами книжності; б) упорядкування (опис) цих частин [11, с. 172—173].

Найближче до витоків походження терміна «історія книги» підійшов польський книгознавець Кшиштоф Мігонь. Досліджуючи проблеми історичного книгознавства, він зазначає, що «у 1861 році Є. Верде вперше застосував термін «історія книги». Дотепер «по-різному розуміється зміст цього терміна, а загалом характер і цілі загальної історії книги. Не сприяли формуванню єдиної концепції численні погляди, що визначають науку про книгу, а також той факт, що роботи з історії книги виходили з-під пера істориків літератури і культури, бібліофілів, видавців, книгознавців, друкарів, бібліотекарів, які свої професійні інтереси переносили на ґрунт згадуваної науки» [17, с. 92].

Згідно з традиційною концепцією книгознавства, яскравим представником якої є Й. Є. Баренбаум, «історія книги розглядається як складова комплексу книгознавчих дисциплін, що вивчають твори друку, процеси їх створення, розповсюдження і використання, а також ті галузі культури і народного господарства, в яких реалізуються вказані процеси: видавнича справа, книжкова торгівля (бібліополістика), бібліотекознавство, бібліографознавство» [3, с. 3].

До сьогодні одне з найскладніших питань історії книги — це питання про взаємозв'язок загальної історії книги з історією галузей книжкової справи, а саме: історією редакційно-видавничої справи, мистецтва книги, поліграфії, книжкової торгівлі. Очевидно, проблема полягає в тому, що історика

книги цікавить все, що пояснює появу, циркуляцію і використання книжкового потоку. Відповіді на запитання він шукає в діяльності всіх галузей книжкової справи, в самій книзі та ще глибше — в культурній, економічній, політичній системі суспільства.

Розглядаючи книгознавство як науку, якій притаманна тенденція до інтеграції [4, с. 56], на що наголошував Й. Є. Баренбаум, стає зрозумілою багаторівнева структура книгознавства, де історія книги посідає власне місце серед книгознавчих дисциплін. Зокрема, Г. М. Швецова-Водка, досліджуючи термінологічні проблеми бібліології (книгознавства), відносить історію книги до складу дисциплін спеціальної бібліології, поруч з якою розташовані мистецтвознавство книги, едіціологія, бібліополістика, бібліотекознавство, бібліографознавство та інші. Противагу спеціальній бібліології складає бібліософія, що вивчає теорію, методологію та культурологію книги [24, с. 111].

Оскільки історія книги вивчає історичні умови, в яких виникає книга, мету, яку вона ставить перед собою, і фактичну роль, що нею виконана в суспільстві, ця дисципліна має точки перетину з історією редакційно-видавничої справи, історією книгорозповсюдження та книговикористання.

Саме ця позиція чітко простежується у публікаціях російського книгознавця В. І. Харламова [22]. Під історією книги він розуміє «рух книжкового потоку в суспільстві — в просторі і часі та пізнання цього руху». Основна мета історії книги, за В. І. Харламовим, — «дослідження соціокультурних функцій книги через аналіз тенденцій розвитку книжкової справи, а також аналіз закономірностей розвитку суспільства і культури через вивчення книжкової галузі цього суспільства. Під книжковою справою розуміється, перш за все, професійна галузь діяльності з виробництва та розповсюдження книги чи ціла низка видів (і підвидів) діяльності, загальною метою яких є задоволення потреб в книзі, друці, документі» [22, с. 92].

Взаємозв'язок та взаємовплив історії книги та книжкової справи пояснює російський книгознавець Є. Л. Неміровський, порушуючи питання історіографії книги та книжкової справи. Науковець справедливо вважає, що «історія накопичених знань про книгу і процеси її створення, виготовлення, розповсюдження, зберігання і пошуку, історія узагальнення і пояснення цих знань послугують позитивним моментом їх використання в процесі удосконалення книжкової справи» [18, с. 242], поєднавши цим історію книги з історією книжкової справи.

Існує низка публікацій, в яких аналізується історія книги як складова загальної історії культури [3, 7, 9, 11, 13, 14, 21]. Такий кут погляду на межі дисципліни історії книги та історії окремих складових книжкової справи є найбільш обґрунтованим, оскільки загальний розвиток суспільства впливає з розвитку його культури, а історія книги фіксує загальний стан книги в той чи інший історичний період розвитку формації. Вплив книги, як складової матеріальної та духовної частини суспільства, на загальний розвиток культури є очевидним, тому й визначається взаємозалежність та взаємодоповнюваність загальної історії культури із загальною історією книги, яка може перетинатись із історією редакційно-видавничої справи, історією книгорозповсюдження та історією книговикористання.

Вивчаючи історію книги як філософську категорію, М. М. Куфаєв визначає таку взаємозалежність: «Історія книги — конкретна наука про книгу як індивідуальний (одноосібний чи колективний) продукт людської психіки і як соціальний факт культури». Далі науковець зазначає, що «історія книги вивчає походження і розвиток книги зі сторони внутрішньої та зовнішньої, у зв'язку з історією духовної і матеріальної культури» [13, с. 92].

Зв'язок історії книги з загальним розвитком культури простежується у дослідженні В. І. Харламова, який запропонував ввести курс «Вступ в історію книги», виділивши в ньому три розділи, два з яких торкаються питань, що вивчаються в курсах «Культурологія» та «Книгознавство»: загальні питання сутності та історіографії культури та загального книгознавства. Третій розділ мав би бути присвячений проблемам історіографії історії книги, об'єкту, предмету, структурі дисципліни; її взаємозв'язкам з іншими науками, тобто з історією літератури, журналістики, мистецтва, техніки, т. і.; принципам і методам історичного пізнання книги; категоріям періодизації; історичній бібліотипології. Мають бути визначені культурні функції книги на різних етапах розвитку суспільства; основні історико-книжкові категорії і поняття [22, с. 92].

Досліджуючи дискусійні питання історії книги, В. І. Харламов визначає її об'єкта і суб'єкта таким чином: «об'єктом сучасного історико-книжкового дослідження є система «автор — книжкова справа», «книга — читач», яка повинна сприйматися дослідником одночасно і як суб'єкт історико-культурного процесу, і як його об'єкт». Під «автором» книгознавець розуміє того, хто реалізує себе в творчому процесі як створювач текстів. «Читач» реалізує себе в цьому процесі як споживач інформації з видань [22, с. 92].

Розглядаючи історію книги як складову загальної історії культури, Є. А. Дінерштейн зазначає, що «під історією книги розуміється наукова дисципліна, що вивчає книгу як особливе явище

культури і у зв'язку з цим досліджує еволюцію її форми та принципи (характер) оформлення, вивчає закономірності розвитку книги і проблеми її функціонування в суспільстві, а також процеси формування національного репертуару в плані його тематики (наприклад, історія технічної книги, сільськогосподарської, медичної і т. і.) чи типологічних особливостей (наприклад, історія наукової книги, дитячої, ін.), побутування книги в суспільстві (наприклад, історія перекладної книги, історія французької книги в Росії і т.п.)» [7, с. 85].

Отже, наукова дисципліна «історія книги» займається вивченням книги, що створена та функціонує в суспільстві, в розрізі того чи іншого історичного періоду з усією сукупністю культурних, соціальних, політичних, економічних ознак, характерних для цього суспільства.

Об'єктом вивчення історії книги є книга як явище суспільне, що має свою матеріальну та змістову основу (від рукопису до видання — рукописного, друкованого чи електронного), що створюється та існує в конкретній історичній епосі.

Предметом вивчення історії книги є особливості книжкового процесу, що пов'язані зі створенням та функціонуванням книги у визначений історичний період.

Завдання історії книги полягають у дослідженні всіх аспектів історичної складової формування та функціонування книги в суспільстві.

Методи дослідження історії книги підпорядковані її предмету та завданням і ґрунтуються на методах книгознавчого підходу до вивчення книги. До них належать методи:

– функціональний (книга вивчається з позицій споживача, тобто враховується цільове і читацьке призначення видання, відповідність форми та змісту цьому призначенню, міра розповсюдження видань та впливу на споживача та суспільство);

– історичний (вивчення книги з позицій історичного розвитку, еволюції її форми);

– бібліографічний (вивчення книги за реальними бібліографічними даними, оснований на безпосередньому описуванні видань);

– статистичний (за кількісними показниками);

– поліграфічний (як витвору поліграфічного мистецтва);

– аналітико-семантичний (за темами, хронологією, географією, національною приналежністю, ін.);

– структурно-типологічний (за видами і типами видань).

Отже, історія книги як складова дисциплін книгознавчого циклу належить до спеціальних книгознавчих дисциплін, вивчає історичні умови виникнення та функціонування книги в суспільстві. В складі бібліології (інтегративного книгознавства) історія книги перетинається з історією редакційно-видавничої справи, історією книгорозповсюдження та книговикористання.

Одним із ключових моментів досліджуваної дисципліни є періодизація історичного розвитку книги, що є актуальним і не розв'язаним до сьогодні питанням, порушуваним низкою українських книгознавців [6, 9, 10, 11, 12, 21]. На нашу думку, вона повинна збігатися з періодизацією духовного розвитку суспільства, тому що якісні зміни в книжковому репертуарі залежать від змін в духовних цінностях, що виробляються і споживаються суспільством.

Проблеми досліджень в галузі історії книги та історичних досліджень окремих складових книжкової справи — редакційно-видавничої справи та книгорозповсюдження — тісно пов'язані між собою. Теоретичні дослідження та розроблення понятійного апарату кожної з дисциплін, що входять до єдиного бібліологічного (книгознавчого) циклу, забезпечать розвиток бібліології як науки, уточнення її структури, розмежування та обґрунтування загальних та часткових термінів і понять.

Джерела та література

1. Peignot G. Dictionnaire raisonne de bibliologie. 2 vol. — Paris, 1802—1804.
2. Баренбаум И. Е. Абрам Иллич Барсук как книговед и библиографовед (к 70-летию со дня рождения) / И. Е. Баренбаум // Книга : исслед. и материалы. — 1989. — Сб. 57. — С. 134—143.
3. Баренбаум И. Е. История книги / И. Е. Баренбаум. — Изд. 2-е, перераб. — М. : Книга, 1984. — 248 с.
4. Баренбаум И. Е. Основы книговедения : учеб. пособие по курсу «Книговедение и история книги» / И. Е. Баренбаум. — Л. : ЛГИК, 1988. — 91 с.
5. Голубева О. Д. Некоторые вопросы изучения истории книги / О. Д. Голубева // Материалы первой Всесоюз. науч. конф. по проблемам книговедения. — М. : Книга, 1971. — С. 78—80.
6. Дей О. І. Шляхи розвитку української книги / О. І. Дей // Українська книга : зб. наук. пр. / АН УРСР, Укр. поліграф. ін-т ім. І. Федорова. — К. ; Х. : Ред.-вид. від. Книжк. палати УРСР, 1965. — С. 44—57.

7. Динерштейн Е. А. Еще раз о понятиях «книжное дело» и «история книжного дела» / Е. А. Динерштейн // Книга : исслед. и материалы. — 1989. — Сб. 58. — С. 80—88.
8. Ельников М. П. Книговедение как наука: от шестидесятых к двухтысячным / М. П. Ельников // Книга : исслед. и материалы. — 2002. — Сб. 80. — С. 161—185.
9. Ісаєвич Я. Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. — Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 518 с.
10. Ісаєвич Я. Українське книгознавство: етапи розвитку / Я. Ісаєвич // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології. — 2006. — Вип. 1. — С. 7—19.
11. Ковальчук Г. І. Книгознавча концепція П. Й. Ярковського (до джерел історії вітчизняної бібліологічної науки) / Г. І. Ковальчук // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — К., 2000. — Вип. 3. — С. 167—175.
12. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період : нариси / І. І. Корнейчик. — Харків : Кн. палата України, 1971. — 374 с.
13. Куфаєв М. Н. Проблемы философии книги. Книга в процессе общения / М. Н. Куфаєв. — М. : Наука, 2004. — 188 с. — (Книжная культура в мировом социуме: теория, история, практика).
14. Ловягин А. М. Библиологические очерки / А. М. Ловягин // Библиологический сборник. Т.1. — Петроград : Типо-Литография А. Э. Винке, 1916. — Вып. 4. — 201 с.
15. Луппов С. П. История книги как научная дисциплина / С. П. Луппов // Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела : вторая Всесоюз. науч. конф. про проблемам книговедения, Секция истории книги / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. — М. : ГБ СССР им. В. И. Ленина, 1974. — С. 3—9.
16. Маркушевич А. И. Пограничные вопросы истории науки и истории книги / А. И. Маркушевич // Книга : исслед. и материалы. — 1972. — Сб. 24. — С. 188—190.
17. Мигонь К. Проблемы исторического книговедения / К. Мигонь // Проблемы общей теории книговедения : сб. ст. / под ред. Е. Л. Немировского. — М. : Книга, 1978. — С. 64—83.
18. Немировский Е. Л. Федоровские чтения-1985 / Е. Л. Немировский // Книга : исслед. и материалы. — 1987. — Сб. 54. — С. 242—247.
19. Тимошенко І. Особливості структури загального і спеціального книгознавства / Ірина Тимошенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — К., 2007. — Вип. 19. — С. 651—659.
20. Тимошик М. С. Історія українського друкарства в наукових дослідженнях Івана Огієнка / М. С. Тимошик // Редакційно-видавнича справа : досвід, проблеми, майбутнє / за ред. проф. В. В. Різуна. — К. : Ред.-вид. центр «Київ. ун-т», 1997. — С. 164—179.
21. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні Х—XVIII ст. / Віра Фрис. — Л. : Львів. нац. ун-т, 2003. — 188 с.
22. Харламов В. И. О некоторых дискуссионных вопросах историко-книжной науки. (Объект. Категории. Междисциплинарные связи. Периодизация. Методы) / В. И. Харламов // Книга : исслед. и материалы. — 1989. — Сб. 58. — С. 89—103.
23. Черняк А. Я. История книги как наука / А. Я. Черняк // Книга : исслед. и материалы. — 1989. — Сб. 59. — С. 47—59.
24. Швецова-Водка Г. М. Термінологічні проблеми бібліології / Г. М. Швецова-Водка // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Ін-т держ. управління. — К., 2013. — Вип. 7. — С. 106—112.

УДК 027.7(091)(477.81)

С. Н. Грипич, Г. П. Семенюк

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

У статті висвітлено історію формування та розвитку наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету: її основні етапи, значущі події та сучасну діяльність.

Ключові слова: наукова бібліотека, бібліотечні фонди, Рівненський державний педагогічний інститут, Рівненський державний гуманітарний університет.